

**İSLAM HUKUK TARİHİNDE SELEFÎ SÖY-
LEM:
HANBELÎ MEZHEBİ
Ferhat KOCA, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002**

Abdurrahman ÖZDEMİR*

Ferhat KOCA'nın *İslam Hukuk Tarihinde Selefî Söylem: Hanbelî Mezhebi* adlı eseri müellifin 1996 yılında doçentlik takdim çalışması olarak sunduğu kitabın geliştirilmiş halidir. Müellifin İslam Araştırmaları Merkezinde (İSAM) görevli olduğu yıllara denk düşen bu çalışması, onun azim ve gayreti ile adı geçen merkezin geniş imkanlarının birleştirildiğini ve konuyla ilgili kaynakların büyük bir çoğunluğuna ulaşıldığını göstermektedir.

Bilindiği gibi hukuk insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen ve onları belirli bir norm ve kural üzerine oturtmaya çalışan en eski toplumsal kurumlardan biridir. Bir başka ifadeyle hukuk ahlâkın normatif biçimi, yani asgarî ahlaktır. İslâm hukuku ise, insanın kendi kendisiyle, diğer kişilerle ve Allah ile olan ilişkilerini, hak ve sorumluluklarını düzenleyen ve kaynağı ilahî olan bir hukuk sistemidir.

Eser, İslam hukukunun kaynakları olan Kitap ve Sünnet'i anlama, yorumlama ve onlardan hüküm çıkarma konularındaki yaklaşım farklılığından ortaya çıkan fikhî ekollerden biri olan Hanbelî mezhebinin kurucusu, takipçileri, mezhebin metodolojik ve karakteristik özellikleri ve literatürünün incelenmesi bağlamında tam bir Hanbelî mezhebi fotoğrafı sunmaktadır.

İslam hukuk tarihçileri, bu hukukun tarihî seyrini kaleme alırlarken temelde şu üç yöntemden birini benimsemişlerdir: Bunlardan birincisi Hz. Peygamber, Sahâbe, tâbiîn, tebe-i tâbiîn dönemleri gibi nesilleri baz alan yöntem; ikincisi Hz. Peygamber, Hulefâ-i Râşidîn, Emevîler, Abbâsîler... gibi siyasî iktidarları temel alan yöntem; üçüncüsü ise doğuş, gelişme ve duraklama gibi canlı bir organizmaya teşbihi esas alan yöntem.

Müellif, mezhebin kuruluşu konusuna girmeden önce onun teessüsünü hazırlayan ortam, sebep ve şartları tasvir ederek eserine başlamış, bu bağlamda Hz. Peygamber döneminden Hanbelî mezhebinin kurucu imamı Ahmed b. Hanbelî'nin yaşadığı hicrî III. Asrın ilk yarısına kadar geçen dönemdeki İslam hukukunun tarihi gelişimi

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi

ve bilhassa Ahmed b. Hanbel'in içerisinde yetiştiği hukukî ortamı giriş bölümünde özetlemiştir (s.11). Bu yapılırken siyasî iktidarı baz alan tasnif biçimi benimsenmiş ve söz konusu giriş bölümü Peygamber, Hulefâ-i Râşidîn, Emevîler ve Abbasîler Devri altbaşlıkları altında incelenmiştir.

Ortaya çıkan panoramaya göre, Hz. Peygamber döneminde İslam bir taraftan içerisinde doğduğu belli bir zaman ve mekanın tarihsel problemlerini çözüp onların ihtiyaçlarına cevap verirken, diğer taraftan da bir takım evrensel hüküm ve değerlerini vaz'ediyordu. Adı geçen dönemde hukukî faaliyetlere hakim olan ilkeler tedric, kolaylık ve nesihîti. Ayrıca, Hz. Peygamber kendisinden sonra hukukî faaliyetleri sürdürecektir elemanların yetişmesine önem vermiş, bu bağlamda Sahâbeden bazılarını İslam coğrafyasının çeşitli bölgelerine kadı olarak atamıştı.

Hulefâ-i Râşidîn devrinde ise Şîa ve Hâricîler gibi çeşitli siyasî hareketlerin doğuşuna eserde atıf yapılmış ve bu dönemde İslam devletinin sınırlarının Suriye, Irak, İran, Türkistan, Kuzey Hint, Mısır ve Kuzey Afrika bölgelerine ulaşmasının, hukukî problemlerin nicelik ve niteliklerinde büyük bir artışa neden olduğu vurgulanmıştır. Bu devirde Hz. Peygamber vefat ettiğinden içtihatları onaylayacak veya reddedecek sabit bir hakemlik mercii kalmamış, Kitap ve Sünnet'in sınırlı sayıdaki naslarına dayanarak, rey ile içtihat zorunlu hale gelmiştir. Yine aynı dönemde Sahâbe arasında içtihat farklılıkları belirgin bir biçimde görülmeye başlanmıştır. Rey ve içtihat kapısı açılmış, belli bir illet veya hikmete dayalı hükümler, onların değişmesiyle değişmiş, bazı uygulamalar da askıya alınmıştır.

Emevîler dönemi İslam tarihinde önemli bir kırılmadır. Çünkü bu dönemde hilafet saltanata dönüşmüştür. Râşid halifeler döneminde hukukî faaliyetlerin amacı adaletin gerçekleştirilmesi iken, bu dönemde onun yerini siyasî istikrar hedefi almıştır. Hadis rivayeti yaygınlaşmış, hadis uydurma olayları baş göstermiştir. Değişik bölgelerde yaşayan Sahâbe ve öğrencilerinin hukukî problemlere verdikleri cevaplar, gerek kitap ve sünnet konusundaki bilgileri ve onları anlama dereceleri, gerekse içerisinde yaşadıkları bölgenin tarihî, coğrafî ve kültürel farklılıkları sebebiyle gittikçe çeşitlenmeye ve birbirlerinden farklılaşmaya başlamıştı. Bu farklılaşmanın ilk örnekleri de Irak ve Hicaz bölgesi hukukçuları arasında görülmüştür.

Müellif bu eserinde, Abbasîler devrini, bu devletin kuruluş tarihi olan 750'den Ahmed b. Hanbel'in ölüm tarihi olan 855'e kadar geçen zaman dilimi itibariyle işlemiştir. Abbasîler görünüşte de olsa yönetimdeki tutum ve eylemlerini İslamî esaslara uydurma konusunda duyarlılık göstermiş ve bu çerçevede sulama düzeni, vergiler ve çeşitli divanlar gibi malî ve idarî bazı konularda İslam hukuku esaslarına uygun düzenlemeler yapmaya çalışmışlardır. Bu dönemde Sahâbe içtihatlarına tâbiün içtihatları da eklenmiş, farazî ve nazarî fıkıh çalışmaları artmıştır. İctihat kapısı sonuna kadar açılmış, Hicazlı ehl-i hadisle Iraklı ehl-i rey bilginleri arasındaki metodoloji farkı daha bir belirgin hale gelmiştir.

Kitabın birinci bölümünde (s. 31-120) "Hanbelî Mezhebinin Kuruluş ve Tarihçesi" ana başlığı altında "Tarihî Arka Plan", "Kuruluş ve Tarihçe" ve "Mezhebin Coğrafyası" incelenmiştir.

Bu bölümün başlangıcında Hanbelî mezhebinin kuruluş ve gelişim tarihi verilmeyen onun kuruluşunu hazırlayan tarihî arka plan sunulmuştur. Bu anlamda Abbasîlerin güvenlikten çok refahı önceliklerinin ilmî gelişmeye katkısı olmuş, yargı konusu idarî bir disipline bağlanmış, "Kâdî'l-kudât"lık müessesesi ihdas edilerek

hukukî bir kurumlaşmaya gidilmiştir. Ayrıca tercüme faaliyetlerinin hızlanması, temel İslam bilimlerindeki gelişmeler ve Hanefî, Malikî ve Şâfiî ekollerinin oluşumu yine bu döneme rastlar.

Kuruluş ve tarihçe başlığı altında ise mezhebin kurucusu Ahmed b. Hanbel'in hayatı kısaca anlatılmış, kendisinin derin hadis bilgisi özellikle vurgulanmıştır.

Ahmed b. Hanbel, hayatı boyunca idareden uzak durmuş, özellikle Mutezilî düşüncenin Abbasî hilafetinde resmî görüş olarak telakki edilip, halka zorla empoze edilme girişimlerine karşı şahsiyetli bir tutum takınmış, baskılara dayanamayan kimi çağdaşlarından farklı bir tutum takınarak görüşünün arkasında durma ve sonucuna katlanma cesaretini göstermiştir. Onun bu tutumu fikir özgürlüğü anlamında örnek bir münevver duruşudur. Hatta o, bir kimseden hadis rivayet edilebilmesi için, söz konusu kişinin mihne olaylarındaki duruşunu "ölçü" olarak almıştır.

Ahmed b. Hanbel, eser (hadis) bulunduğu sürece rey ile fetvâya cevaz vermemiştir. İtikadî açıdan da nasta varid olanı –müteşâbihâtı ile birlikte- aynen kabul edip, teşbih ve teccime düşmemekle beraber, teville de gitmeyen selefî bir yaklaşıma sahiptir. Ona göre amel imandan bir cüzdür. Ancak o buna rağmen, itaattan ayrılanı tekfir etmez.

İbn Hanbel'in hadislere olan aşırı bağlılığı ve kendisine sorulan sorulara hadislerle cevap verme konusundaki aşırı itinası; İbn Kuteybe, Taberî ve DEbusî gibi kimi alimlerin kendisini fihıkçı saymamasına yol açmıştır.

Eserin bu bölümünde mezhebin uzun tarihçesi tedvin, gelişme ve yeni dönem şeklinde üç ana başlık altında incelenmiştir. Ahmed b. Hanbel'in hadis, fıkıh, kelam ve ahlâk konularıyla ilgili binlerce soruya verdiği cevaplar daha sonra öğrencileri tarafından toplanmış, toplanan bu malzeme mezhebin çatısını teşkil etmiş ve hukukî doktrin mezhebin dayandığı bu temel prensiplerden çıkarılmıştır. Ahmed b. Hanbel'in öğrencilerinin mezhebin kuruluşu sırasındaki önemli hizmet ve katkıları sebebiyle, bu mezhep "kolektif bir yapı"yı andırmaktadır.

Tedvin döneminin belli başlı simaları, hocalarının fetvalarını birer "mesâil" mecmuasında toplayan Kevsec ve Ebu Bekir el-Esrem, Ahmed b. Hanbel'in oğlu Salih, amcaoğlu Hanbel b. İshak, Abdülmelik el-Meymûnî ve meşhur muhaddis Ebu Davud'dur.

Eserde Hanbelî mezhebinin gelişme devresi Şiî karakterli Büveyhîlerin Abbasî hilafeti üzerindeki hakimiyetleri dönemini ve Abbasîlerin son iki yüzyıllık dönemlerini içine alır. Bu dönemde etkili olmuş ve mezhebe katkı sağlamış Hanbelî alimlerinden bazıları şunlardır: Büveyhîler döneminde en-Neccâd, et-Taberânî, İbn Sem'ûn, Ebu Ya'lâ; Abbasîlerin son iki yüzyılında ise Ebu Cafer el-Hâşimî, İbn Akîl, Abdulkadir el-Geylânî, İbn Kudâme.

Moğolların 1258'de Bağdat'ı yerle bir etmesiyle mezhebin gelişmesi Suriye, Filistin ve Mısır'a doğru kaymıştır. Bu dönemde Abbasîlerden boşalan sünnî dünyanın siyasî liderliğini Mısır'daki Memlûkler üstlenmeye çalışmıştır. Bu dönemin belli başlı Hanbelî bilginleri arasında İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye ve İbn Müflih gibi önemli simalar bulunmaktadır.

1517 yılında Yavuz Sultan Selim'in hilafeti İstanbul'a taşınmasıyla Hanbelî mezhebi tarihinde yeni bir dönem başlamış, Hanefî karakterli Osmanlı tutumu Hanbelîliğin durgunlaşmasına neden olmuştur. Ancak bu dönemde de önemli Hanbelî fakihler yetişmeye devam etmiştir. Bunlar arasında el-Haccâvî, el-Fütûhî, el-Behûtî

ve Muhammed b. Abdülvehhâb ilk akla gelenlerdir. Özellikle Muhammed b. Abdülvehhâb sonradan Vehhâbîlik adını alacak olan ve bugün Suudî Arabistan Krallığı'nın resmî ideolojisi hüviyetindeki cereyanın öncüsü olmuştur.

Eserinin ikinci bölümünde (s. 121-210) mezhebin usûlü ve genel karakteristiği incelenmeye çalışılmış, mezhebin üzerinde ittifak ve ihtilaf ettiği deliller ortaya konularak, şer'î delillerden hüküm çıkarma metodları çerçevesinde tahsis, nesih, hükümlerin çatışması ve tercih prensipleri anlatılmıştır. Daha sonra ise mezhebin içtihat ve taklide bakışı irdelenmiştir.

Ayrıca bu bölümde mezhebin genel karakteristiği seleflik, subjektif irade taraftarlığı, istishabçılık ve müdahalecilik olarak belirlenmiş ve detaylı bir biçimde açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde ise (s. 211-282) mezhebin literatürü incelenmiştir. Burada öncelikle mezhep mensuplarının birbirini tanımak için kullandıkları terimler, söz konusu literatürü anlamak için de bir anahtar niteliğindedir. Daha sonra mezhebin temel metinleri, onların şerhleri, mezhep mensuplarınca yazılan kavâid, furûk ve hilaf gibi temel hukuk alanlarıyla ilgili kitapları kimi ismen, kimi de tanıtılarak zikredilmiş, ayrıca mezhep hakkında yapılan çalışmalar verilmiştir.

Eserde sonuç olarak, adı geçen mezhebin bugün Suudî Arabistan Krallığı'nın resmî mezhebi niteliğinde olduğu ve Müslümanlardan bir kısmının yaşantısını yönlendirmeye devam ettiği vurgulanmıştır.

27 sayfalık geniş bir bibliyografya (s. 287-313) ile eserin sonuna eklenen karma indeks (s. 315-343) ise kitaptan yararlanmayı artıran unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kitabın bazı yerlerinde tespit ettiğimiz "hadise" kelimesinin "hadîse" biçiminde yanlış imlası, dönemler içerisinde Hanbelî fukahâsını tanıtırken bir isim altında birden fazla şahsın tanıtılması ve bazı tashih hatalarının bulunması ise, müellifin bu titiz çalışmasının değerini azaltacak nitelikte değildir.